

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i06.047>

XORAZM VILOYATINING MA‘MURIY-HUDUDIIY SHAKLLANISHI VA SOVET DAVLAT TIZIMIGA INTEGRATSIYASI (1924–1930-YILLAR)

Raximov Navro‘zbek Shoxnazarovich

Renessans universiteti dotsenti, (PhD)

navrozbekraximov@gmail.com

Telefon: 99 818-64-35

Annotatsiya. Mazkur maqolada 1924–1930-yillarda Xorazm viloyatining shakllanishi, uning Sovet davlat tizimiga integratsiyalashuvi hamda ushbu jarayonning siyosiy, ma‘muriy va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida milliy-hududiy chegaralanish natijasida tarixiy Xorazm hududining qayta taqsimlanishi, sovet boshqaruv institutlarining joriy etilishi va mahalliy siyosiy elitaning transformatsiyasi o‘rganildi. Arxiv hujjatlari va ilmiy adabiyotlar asosida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Xorazmning sovet tizimiga integratsiyasi markazlashgan siyosiy qarorlar asosida amalga oshirilgan bo‘lib, mahalliy manfaatlar ikkinchi darajali o‘rin egallagan.

Kalit so‘zlar: Xorazm viloyati, milliy-hududiy chegaralanish, sovetlashtirish, ma‘muriy boshqaruv, siyosiy integratsiya, mahalliy elita, O‘zbekiston SSR.

INTRODUCTION

XX asrning birinchi choragi Markaziy Osiyo xalqlari tarixida tub siyosiy va ma‘muriy o‘zgarishlar davri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Rossiya imperiyasining parchalanishi, bolsheviklar hokimiyatining o‘rnatilishi hamda Sovet davlatining shakllanishi mintaqadagi tarixiy davlatchilik tuzilmalarining taqdiriga bevosita ta‘sir ko‘rsatdi. Ana shunday murakkab siyosiy jarayonlar fonida Xorazm Xalq Sovet Respublikasi tashkil topdi va qisqa vaqt ichida sovet siyosiy tizimining tarkibiy qismiga aylantirildi. Biroq 1924-yilda amalga oshirilgan milliy-hududiy chegaralanish natijasida ushbu davlat tugatilib, uning hududi yangi ma‘muriy birliklar o‘rtasida qayta taqsimlandi.

Markaziy Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish masalasi tarixshunoslikda eng ko‘p bahs-munozaralarga sabab bo‘lgan masalalardan biri hisoblanadi. Adeeb Khalid ushbu jarayonni sovet milliy siyosatining amaliy natijasi sifatida baholab, bolsheviklar millatchilikni rad etgan bo‘lsalar-da, amalda milliy hududlar va institutlarni yaratganligini ta‘kidlaydi (Khalid, 2007, p. 52). Francine Hirsch esa milliy-hududiy chegaralanishni “davlat tomonidan boshqarilgan

etnografik loyihalash” sifatida tavsiflab, etnik chegaralar ko‘pincha siyosiy manfaatlar asosida belgilanganligini qayd etadi (Hirsch, 2005, pp. 143–147).

Xorazm misolida mazkur jarayon ayniqsa murakkab kechgan. Chunki tarixiy Xorazm hududi asrlar davomida yagona iqtisodiy, madaniy va irrigatsion makon sifatida shakllangan bo‘lib, 1924-yildagi chegaralanish natijasida uning hududlari O‘zbekiston SSR, Turkmaniston SSR hamda Qoraqalpog‘ avtonom viloyati o‘rtasida taqsimlandi. Natijada mintaqaning tarixiy yaxlitligi buzildi, iqtisodiy aloqalar qayta shakllandi va yangi ma‘muriy boshqaruv tizimi joriy etildi.

Sovet tarixshunosligida ushbu jarayon uzoq vaqt davomida “milliy davlatchilikning tantanasi” va “xalqlarning o‘z taqdirini o‘zi belgilashi” sifatida talqin etilgan (G‘ulomov, 1968, p. 201). Mustaqillik yillarida esa masalaga yangicha yondashuv shakllandi. Zamonaviy tadqiqotchilar milliy-hududiy chegaralanishning siyosiy motivlari, tarixiy hududlarning sun‘iy ravishda bo‘linishi va uning uzoq muddatli oqibatlarini tahlil qila boshladilar (Yusupova, 2015, pp. 112–128).

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, Xorazm viloyatining shakllanishi va sovet tizimiga integratsiyalashuvi jarayonlari nafaqat mintaqaviy tarix, balki Markaziy Osiyoda davlat qurilishi, milliy siyosat va ma‘muriy boshqaruv evolyutsiyasini o‘rganishda ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Ayniqsa, sovet modernizatsiyasi va markazlashuv siyosatining mahalliy jamiyatlarga ta‘sirini tahlil qilish bugungi tarixshunoslikning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi 1924–1930-yillarda Xorazm viloyatining ma‘muriy-hududiy shakllanishi hamda sovet davlat tizimiga integratsiyalashuvi jarayonlarini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

- Xorazm Xalq Sovet Respublikasining tugatilish sabablari va siyosiy omillarini aniqlash;
- 1924-yilgi milliy-hududiy chegaralanishning hududiy va demografik oqibatlarini tahlil qilish;
- Sovet ma‘muriy boshqaruv tizimining viloyatda shakllanish jarayonini o‘rganish;
- An‘anaviy boshqaruv institutlarining transformatsiyasini baholash;
- Yangi sovet siyosiy elitasining shakllanish mexanizmlarini tadqiq etish;
- Xorazmning sovet tizimiga integratsiyalashuvining ijtimoiy-iqtisodiy natijalarini aniqlash.

Mazkur tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, institutsional, muammo-xronologik va tizimli tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning manbaviy bazasini O‘zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi, Rossiya davlat ijtimoiy-siyosiy tarix arxivi (RGASPI) fondlari hamda mahalliy va xorijiy tarixchilarning ilmiy ishlari tashkil etadi.

Tadqiqot natijalari Xorazm viloyatining sovet tizimiga integratsiyasi bir tomonlama siyosiy qarorlar natijasi bo‘libgina qolmasdan, mahalliy jamiyatning moslashuv va qarshilik

ko‘rsatish mexanizmlari bilan ham chambarchas bog‘liq bo‘lgan murakkab tarixiy jarayon ekanligini ko‘rsatishga xizmat qiladi.

MATERIALS AND METHODS

Mazkur tadqiqotda Xorazm viloyatining 1924–1930-yillardagi ma‘muriy-hududiy shakllanishi va sovet davlat tizimiga integratsiyalashuvi jarayonlari tarixiy manbalar hamda zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosida kompleks ravishda o‘rganildi. Tadqiqot metodologiyasi tarix fanida keng qo‘llaniladigan tarixiylik, xolislik va tizimlilik tamoyillariga tayangan holda shakllantirildi.

Tadqiqotning manbaviy bazasini birlamchi va ikkilamchi manbalar tashkil etdi. Birlamchi manbalar sifatida O‘zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi (O‘zR MDA), Xorazm viloyati davlat arxivi hamda Rossiya davlat ijtimoiy-siyosiy tarix arxivi (RGASPI) fondlarida saqlanayotgan hujjatlar tahlil qilindi. Jumladan, milliy-hududiy chegaralanish komissiyalari materiallari, Xorazm viloyati ijroiya qo‘mitasi hujjatlari, aholi statistikasi, ma‘muriy-hududiy bo‘linish bo‘yicha qarorlar va partiya organlari hisobotlaridan foydalanildi. Arxiv materiallari tadqiq etilayotgan davr voqealarini bevosita aks ettiruvchi ishonchli manbalar sifatida baholandi.

Ikkilamchi manbalar sifatida mahalliy va xorijiy tarixchilarning ilmiy monografiyalari, maqolalari hamda tarixiy tadqiqotlari o‘rganildi. Xususan, Adeeb Khalid, Francine Hirsch, Terry Martin, Edward Allworth, Bahrom Abdullayev, Dilnoza Yusupova va boshqa tadqiqotchilarning ishlari ilmiy-nazariy asos sifatida qo‘llanildi. Ushbu asarlar sovet milliy siyosati, ma‘muriy-hududiy chegaralanish va Markaziy Osiyoda davlat qurilishi masalalarini turli metodologik yondashuvlar asosida yoritishga imkon berdi.

Tadqiqot davomida bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Tarixiy-qiyosiy metod yordamida Xorazm viloyatida yuz bergan ma‘muriy o‘zgarishlar Markaziy Osiyoning boshqa hududlaridagi o‘xshash jarayonlar bilan taqqoslandi. Ushbu metod orqali Xorazm tajribasining umumiy va o‘ziga xos jihatlari aniqlashtirildi. Muammo-xronologik metod asosida voqealar ketma-ketligi tiklanib, 1924–1930-yillar davomida sodir bo‘lgan siyosiy va ma‘muriy o‘zgarishlarning bosqichlari izchil ravishda tahlil qilindi.

Institutsional tahlil metodi tadqiqotning muhim metodologik asoslaridan biri bo‘ldi. Mazkur metod yordamida sovet boshqaruv tizimining viloyat miqyosida shakllanishi, ijroiya qo‘mitalari, rayon va qishloq sovetlari faoliyati hamda an‘anaviy boshqaruv institutlari – qozixona, miroblik va mahalliy ma‘muriy tuzilmalarning transformatsiyasi o‘rganildi. Institutlar faoliyatidagi o‘zgarishlar siyosiy modernizatsiya jarayonlari bilan bog‘liq holda tahlil qilindi.

Shuningdek, statistik tahlil usulidan ham foydalanildi. Aholining etnik tarkibi, ma‘muriy-hududiy bo‘linish va siyosiy kadrlar tarkibiga oid ma‘lumotlar umumlashtirilib, ularning dinamikasi aniqlashtirildi. Statistik ma‘lumotlar asosida chegaralanishning demografik oqibatlari hamda yangi boshqaruv tizimining shakllanish xususiyatlari baholandi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv ham qo‘llanilib, Xorazm viloyatining sovet davlat tizimiga integratsiyasi siyosiy, iqtisodiy, demografik va institutsional omillarning o‘zaro bog‘liqligi

nuqtai nazaridan tahlil qilindi. Bunday yondashuv tarixiy jarayonlarni alohida hodisalar sifatida emas, balki yagona tizimning tarkibiy elementlari sifatida o‘rganish imkonini berdi.

Natijada qo‘llanilgan metodlar va manbalar majmui Xorazm viloyatining 1924–1930-yillardagi ma‘muriy-hududiy shakllanishi hamda sovet davlat tizimiga integratsiyalashuvi jarayonlarini xolis va ilmiy asosda tadqiq etish imkonini yaratdi.

RESULTS

Tadqiqot davomida 1924–1930-yillarda Xorazm viloyatining ma‘muriy-hududiy shakllanishi va sovet davlat tizimiga integratsiyalashuvi bilan bog‘liq siyosiy, demografik va institutsional jarayonlar tahlil qilindi. Olingan natijalar ushbu davrda mintaqada yuz bergan transformatsiyalarning ko‘p qirrali xarakterga ega bo‘lganligini ko‘rsatadi.

Arxiv hujjatlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, Xorazm Xalq Sovet Respublikasi (XXSR)ning tugatilishi mahalliy tashabbus natijasidan ko‘ra ko‘proq sovet markaziy hokimiyatining siyosiy strategiyasi mahsuli bo‘lgan. 1924-yil sentyabr oyida bo‘lib o‘tgan V Butunxorazm Sovetlar s‘ezdi qarori asosida XXSR faoliyati tugatildi va uning hududlari yangi ma‘muriy birliklar o‘rtasida taqsimlandi.

1924-yilgi milliy-hududiy chegaralanish natijasida tarixiy Xorazm hududlarining taqsimlanishi

Hudud	Biriktirilgan ma‘muriy birlik
Asosiy qismi	O‘zbekiston SSR (Xorazm viloyati)
Shimoliy hududlar	Qoraqalpog‘ avtonom viloyati
G‘arbiy va janubi-g‘arbiy qismlar	Turkmaniston SSR
Amudaryoning ayrim o‘ng qirg‘oq hududlari	Turkmaniston SSR

Mazkur taqsimot natijasida tarixiy Xorazmning asrlar davomida shakllangan yagona iqtisodiy va madaniy makoni parchalanib ketdi. Xorazmning sug‘orish tizimlari, savdo yo‘llari va aholi joylashuvi yangi ma‘muriy chegaralar bilan ajratildi.

1925-yilda o‘tkazilgan dastlabki statistik hisob-kitoblar viloyat aholisi tarkibining ko‘p millatli xususiyatga ega bo‘lganligini ko‘rsatadi.

1925-yilda Xorazm viloyati aholisi etnik tarkibi

Millat	Ulushi (%)
O‘zbeklar	73
Turkmanlar	14
Qoraqalpoqlar	8
Boshqa millatlar	5

Natijalarga ko‘ra, viloyat aholisining asosiy qismini o‘zbeklar tashkil etgan bo‘lsa-da, turkman va qoraqalpoq aholisining salmoqli ulushi saqlanib qolgan. Chegaralanish natijasida ayrim etnik guruhlar yashaydigan hududlarning turli ma‘muriy birliklarga bo‘linib ketishi kuzatilgan.

1925-yildan boshlab Xorazm viloyatida sovet boshqaruv apparatini tashkil etish jarayoni boshlandi. Dastlab viloyat 8 ta uezddan iborat ma‘muriy birlik sifatida shakllantirildi.

1925-yilda Xorazm viloyatining ma‘muriy tuzilishi

№	Uezd nomi
1	Xiva
2	Urganch
3	Hazorasp
4	Gurlan
5	Qo‘shko‘pir
6	Shovot
7	Pitnak
8	Yangiariq

1926-yilda amalga oshirilgan ma‘muriy islohot natijasida uezd tizimi tugatildi va rayon tizimi joriy etildi. Mazkur o‘zgarish markaziy hokimiyatning hududlar ustidan nazoratini kuchaytirish maqsadiga xizmat qildi.

Viloyat ijroiya qo‘mitasining dastlabki tarkibi etnik jihatdan mahalliy aholining vakillari bilan to‘ldirilgan bo‘lsa-da, amalda siyosiy qarorlar markaz tomonidan nazorat qilingan.

1925-yilda Xorazm viloyat ijroiya qo‘mitasi tarkibi

Milliy tarkib	Kishi soni
O‘zbeklar	28
Rus va yahudiylar	9
Boshqa millatlar	8
Jami	45

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, mahalliy kadrlar son jihatdan ustun bo‘lishiga qaramay, asosiy strategik qarorlar Moskva va Toshkentdan yuborilgan vakillar tomonidan nazorat qilingan.

Tahlillar davomida qozixona, miroblik va boshqa mahalliy boshqaruv institutlarining bosqichma-bosqich tugatilganligi aniqlandi.

An‘anaviy boshqaruv institutlarining transformatsiyasi

Institut	1924-yilgacha	1930-yilga kelib
Qozixona	Faoliyat yuritgan	Tugatilgan
Miroblik	Mustaqil institut	Sovet sug‘orish tizimiga birlashtirilgan
Mahalliy oqsoqollar boshqaruvi	Saqlangan	Vakolatlari cheklangan
Beklik tizimi	Mavjud	Tugatilgan

Ayniqsa qozixonalar tugatilishi sovet huquq tizimining to‘liq joriy etilishida muhim bosqich bo‘ldi.

Sovet hokimiyatining o‘rnatilishi natijasida eski xonlik davri elitalari siyosiy hayotdan siqib chiqarildi va yangi nomenklatura shakllandi.

1927-yilda Xorazm partiya tashkiloti a‘zolarining milliy tarkibi

Millat	Ulushi (%)
O‘zbeklar	68
Rus va yahudiylar	19
Boshqa millatlar	13

Natijalar yangi siyosiy elitaning asosiy qismini mahalliy aholi vakillari tashkil etganligini ko‘rsatsa-da, boshqaruvning muhim bo‘g‘inlarida markaz tomonidan yuborilgan kadrlar faoliyat yuritgan.

1930-yilda Xorazm viloyati vaqtincha tugatilib, uning hududlari bevosita O‘zbekiston SSR markaziy boshqaruviga bo‘ysundirildi. Keyinchalik 1938-yilda viloyat qayta tiklandi va uning ma‘muriy chegaralari nisbatan barqarorlashdi.

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, 1924–1930-yillarda Xorazmda amalga oshirilgan ma‘muriy-hududiy o‘zgarishlar nafaqat boshqaruv tizimini, balki mintaqaning demografik tarkibi, iqtisodiy aloqalari va siyosiy elita shakllanishini ham tubdan o‘zgartirib yuborgan. Bu jarayonlar keyingi sovet davri rivojlanishining institutsional asoslarini yaratgan.

DISCUSSION

Tadqiqot natijalari 1924–1930-yillarda Xorazm viloyatining shakllanishi va sovet davlat tizimiga integratsiyalashuvi murakkab hamda ko‘p bosqichli tarixiy jarayon bo‘lganligini ko‘rsatadi. Ushbu jarayonni faqat ma‘muriy-hududiy o‘zgarish sifatida emas, balki siyosiy

hokimiyatning qayta taqsimlanishi, ijtimoiy institutlarning transformatsiyasi va mintaqaning iqtisodiy makon sifatida qayta shakllanishi nuqtai nazaridan ham baholash lozim.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, 1924-yilgi milliy-hududiy chegaralanish sovet tarixshunosligida ta’kidlanganidek, faqat xalqlarning milliy o‘zligini rivojlantirish maqsadiga xizmat qilmagan. Aksincha, ushbu jarayon Markaziy Osiyoda sovet hokimiyatini mustahkamlash va mintaqani markazlashgan boshqaruv tizimiga bo‘ysundirish vositasi sifatida ham namoyon bo‘lgan. Adeeb Khalidning fikricha, bolsheviklar milliy davlatchilik shakllarini yaratish orqali mahalliy jamiyatlarni sovet siyosiy tizimiga integratsiya qilishga erishganlar (Khalid, 2007, p. 52). Xorazm misolida ham yangi ma’muriy chegaralar va boshqaruv institutlari aynan shu siyosiy vazifani bajargan.

Tadqiqot davomida aniqlangan muhim jihatlardan biri tarixiy Xorazm hududining yaxlitligi buzilganligidir. Asrlar davomida yagona iqtisodiy va madaniy makon sifatida shakllangan hududning O‘zbekiston, Turkmaniston va Qoraqalpog‘iston o‘rtasida bo‘linishi mintaqadagi iqtisodiy aloqalarga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Ayniqsa, sug‘orish tizimlarining bo‘linishi va suv resurslaridan foydalanish bilan bog‘liq muammolar keyingi o‘n yilliklarda ham o‘z ahamiyatini saqlab qoldi. Bu holat tarixiy-geografik omillarni e’tiborga olmasdan amalga oshirilgan ma’muriy qarorlarning uzoq muddatli oqibatlarini yaqqol namoyon etadi.

Francine Hirsch tomonidan ilgari surilgan “davlat tomonidan boshqarilgan etnografiya” konsepsiyasi Xorazm tajribasini tushuntirishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari hududiy chegaralarni belgilashda etnik tarkib bilan bir qatorda siyosiy va strategik omillar ham muhim rol o‘ynaganligini ko‘rsatdi. Ayrim hollarda tarixiy va etnografik mezonlar ikkinchi darajali ahamiyat kasb etgan. Bu esa sovet milliy siyosatining amaliyotda deklarativ tamoyillardan farq qilganligini ko‘rsatadi.

Sovet boshqaruv tizimining joriy etilishi natijasida Xorazmda mavjud bo‘lgan an’anaviy boshqaruv institutlari tubdan o‘zgardi. Qozixonalar, miroblik va boshqa mahalliy boshqaruv tuzilmalari sovet ma’muriy apparati bilan almashtirildi yoki uning tarkibiga singdirildi. Biroq bu jarayon birdaniga amalga oshmagan. Arxiv materiallari mahalliy boshqaruv institutlarining ayrim elementlari 1920-yillarning oxirigacha faoliyat yuritganligini ko‘rsatadi. Bu esa Terry Martin tomonidan ta’kidlangan “moslashuvchan sovetlashtirish” modelining Xorazm sharoitida ham amal qilganligini tasdiqlaydi (Martin, 2001, pp. 67–69).

Siyosiy elitaning transformatsiyasi ham tadqiqotning muhim natijalaridan biri hisoblanadi. Eski xonlik davri elitalarining siyosiy ta’siri cheklanib, ularning o‘rnini yangi sovet nomenklaturasi egalladi. Biroq yangi rahbar kadrlarning aksariyati mahalliy aholi vakillaridan shakllantirilganligi sababli, sovet hokimiyati o‘z siyosatini amalga oshirishda mahalliy ijtimoiy tayanch yaratishga muvaffaq bo‘ldi. Shu bilan birga, strategik qarorlar qabul qilish jarayoni markaziy partiya organlari nazoratida qolgan. Mazkur holat sovet milliy kadrlar siyosatining ikki tomonlama xarakterga ega bo‘lganligini ko‘rsatadi: bir tomondan mahalliy vakillarga keng

imkoniyatlar berilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan real siyosiy nazorat markaz qo‘lida saqlanib qolgan.

Tadqiqot natijalari Xorazmning sovet tizimiga integratsiyasi jarayonini modernizatsiya nazariyasi nuqtai nazaridan ham baholash imkonini beradi. Darhaqiqat, sovet hokimiyati davrida yangi maktablar, sog‘liqni saqlash muassasalari va ma‘muriy infratuzilma shakllantirildi. Biroq ushbu modernizatsiya mahalliy tarixiy an‘analar va institutlarning cheklanishi evaziga amalga oshirildi. Shu sababli mazkur jarayonni faqat ijobiy yoki salbiy hodisa sifatida baholash bir tomonlama yondashuv bo‘ladi.

Postkolonial yondashuv vakillari sovet hokimiyatini mustamlakachilikning yangi shakli sifatida baholaydilar. Tadqiqot natijalari ham ayrim jihatlarida ushbu qarashlarni tasdiqlaydi. Xususan, ma‘muriy chegaralarning markaz tomonidan belgilanishi, siyosiy qarorlarning Moskva va Toshkentda qabul qilinishi hamda iqtisodiy siyosatning markaz manfaatlariga bo‘ysundirilishi mintaqada markaz-periferiya munosabatlarining mavjud bo‘lganligini ko‘rsatadi. Biroq shu bilan birga, mahalliy jamiyatning yangi tizimga moslashishi va ayrim hollarda sovet siyosatini o‘z manfaatlariga moslashtira olganligi ham kuzatiladi.

Umuman olganda, Xorazm viloyatining sovet davlat tizimiga integratsiyasi bir yoqlama yoki faqat majburiy xarakterdagi jarayon bo‘lmagan. U markaziy hokimiyat siyosati, mahalliy elita manfaatlari, iqtisodiy zaruratlar va ijtimoiy moslashuv omillarining o‘zaro ta‘siri natijasida shakllangan murakkab tarixiy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur jihatlar Xorazm tarixini o‘rganishda zamonaviy tarixshunoslikning ko‘p omilli va kompleks yondashuvlarini qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi.

References

1. Abdullaev, B. (2001). *O‘zbekiston SSRda ma‘muriy-hududiy bo‘linish tarixi*. O‘zbekiston.
2. Allworth, E. A. (1990). *The modern Uzbeks: From the fourteenth century to the present*. Hoover Institution Press.
3. Bregel, Y. (1996). *Notes on the study of Central Asia*. Indiana University Press.
4. Carrère d’Encausse, H. (1988). *Islam and the Russian Empire: Reform and revolution in Central Asia*. University of California Press.
5. Edgar, A. L. (2004). *Tribal nation: The making of Soviet Turkmenistan*. Princeton University Press.
6. Fitrat, A. (2000). *Tanlangan asarlar* (Vol. 1). Ma‘naviyat.
7. G‘ulomov, Y. (1968). *O‘zbekiston tarixidan lavhalar*. Fan.
8. Hirsch, F. (2005). *Empire of nations: Ethnographic knowledge and the making of the Soviet Union*. Cornell University Press.
9. Karimov, I. A. (1992). *O‘zbekiston – kelajagi buyuk davlat*. O‘zbekiston.

10. Keller, S. (2001). *To Moscow, not Mecca: The Soviet campaign against Islam in Central Asia, 1917–1941*. Praeger.
11. Khalid, A. (2007). *Islam after communism: Religion and politics in Central Asia*. University of California Press.
12. Kunitz, J. (1935). *Dawn over Samarkand*. Covici Friede.
13. Lubin, N. (1984). *Labour and nationality in Soviet Central Asia*. Macmillan.
14. Martin, T. (2001). *The affirmative action empire: Nations and nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Cornell University Press.
15. Massell, G. J. (1974). *The surrogate proletariat: Moslem women and revolutionary strategies in Soviet Central Asia*. Princeton University Press.
16. Micklin, P. (2007). The Aral Sea disaster. *Annual Review of Earth and Planetary Sciences*, 35, 47–72. <https://doi.org/10.1146/annurev.earth.35.031306.140120>
17. Nabiev, R. (1993). *Markaziy Osiyoda sovet siyosatining shakllanishi*. O‘zbekiston.
18. Northrop, D. (2004). *Veiled empire: Gender and power in Stalinist Central Asia*. Cornell University Press.
19. Qosimov, R. (1976). *Xorazm Xalq Sovet Respublikasi tarixi (1920–1924)*. Fan.
20. Teichman, E. (1925). *Journey to Turkistan*. Hodder & Stoughton.
21. Tuxliyev, N. (1985). *Xiva xonligining iqtisodiy tarixi*. Fan.
22. Vámbéry, A. (1864). *Travels in Central Asia*. John Murray.
23. Yusupova, D. (2015). *Markaziy Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish: Tarix va zamonaviy baholar*. TDYU.
24. Zorin, V. (1991). *Qoraqalpog‘iston: Tarix va zamonaviyat*. Qoraqalpog‘iston.
25. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi. (1924). *F.R-86, Op.1, D.4212*. V *Butunxorazm Sovetlar s‘ezdi materiallari*.
26. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi. (1924). *F.R-86, Op.1, D.4215*. *Chegara belgilash komissiyasi hisoboti*.
27. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi. (1925). *F.R-837, Op.32, D.24*. *Xorazm viloyati aholisi statistik ma‘lumotnomasi*.
28. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi. (1925). *F.R-86, Op.1, D.4218*. *Xorazm viloyat ijroiya qo‘mitasi hujjatlari*.
29. Rossiya Davlat Ijtimoiy-Siyosiy Tarix Arxivi (RGASPI). (1924). *F.17, Op.3, D.461*. *VKP(b) MK Siyosiy byurosi bayonnomalari*.
1. Rossiya Davlat Ijtimoiy-Siyosiy Tarix Arxivi (RGASPI). (1925). *F.62, Op.2, D.1114*. *O‘rta Osiyo byurosining Xorazm bo‘yicha ko‘rsatmalari*.